

жоғары және орта арнаулы білім беру министрлігінің № 285 бұйрығы негізінде қабылданған «Жоғары оқу орны студенттеріне азаматтық қорғаныс және мейірбике даярлау курсының оқыту туралы» нұсқау жарық көрді. Нұсқауда «Халық шаруашылығының қай саласында болмасын әрбір жоғары білімді маман алғашқы әскери даярлық пен медициналық көмек көрсетуді білуге тиіс» деп атап көрсетілген. Сол себепті әрбір факультетте азаматтық қорғаныс және медициналық дайындық курсының жана бағдарламасы енгізілді. Институт Ғылыми Кеңесінің шешімі бойынша медициналық дайындық сабақтарын оқыту мерзімі тарих-филология және физика-математика факультетінде 3 жыл (1, 2, 3 курста), жаратылыстану-география факультетінде 2 жыл (3, 4 курста) болып белгіленіп, анатомия және адам физиологиясы пәндерімен ұштастыра жүргізілді. Кейіннен 1963/1964 оқу жылында осы курстың негізінде «Азаматтық қорғаныс» кафедрасы ашылып, құрамында кафедра менгерушісінен (В.А.Лазарев) басқа, 3 аға оқытушы (Р.А.Гуревич, А.А.Шароватов, М.Г.Великанова) студенттерге даярлық курстарын жүргізді [16].

1963 жылы «Мектептің өмірмен байланысын нығайту және Республикада халыққа білім беру жүйесін одан әрі дамыту туралы» заңға байланысты елімізде жалпыға бірдей міндетті сегіз және он бір жылдық білімге көшу аяқталған болатын. Ағарту саласындағы мұндай өзгерістер институт алдына алдағы жылдарда да мектептерге жоғары кәсіби деңгейдегі ғылыми-педагогикалық мамандарды көптеп даярлау жолындағы маңызды міндеттерді қойды. Жыл сайын осы оқу орнынан білім нәрімен сусындауға құмартқан студенттердің саны арта түспесе кеміген жоқ.

1. *Жаңа заң – жоғары мектептің бағдарламасы. // Жоғары мектеп хабаршысы .- 1959.- № 1.- 15 б.*
2. *Қазақ КСР тарихы. 5 том.. - Алматы, 1984. - 341 б.*
3. *ҚР ОММ (Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік мұрағаты) 1142 қор, 1 тізбе, 391 іс, 4 б.*
4. *Сонда, 346 іс, 2, 26-27 бб.*
5. *Сонда, 364 іс, 216 б.*
6. *Сонда, 346 іс, 8 б.*
7. *Сонда, 364 іс, 91-94 бб.*
8. *Сонда, 346 іс, 208 б.*
9. *Сонда, 389 іс, 183 б.*
10. *Сонда, 390 іс, 376 б.*
11. *Сонда, 391 іс, 9-10 бб.*
12. *Сонда, 391 іс, 127 б.*
13. *Сонда, 390 іс, 334-337 бб.*
14. *Абай атындағы ҚазҰПУ мұрағаты. С.Е.Толыбековтың жеке ісі. 1 л О/К тізбе, 2640 іс, 108 б.*
15. *КОКП съездері мен конференцияларының және Орталық Комитет пленумдарының қарарлары мен шешімдері, 8 том, 1963 ж, 455-456 бб.*
16. *ҚР ОММ 1142 қор, 1 тізбе, 404 іс, 186 б.*

Резюме

В данной статье рассматриваются основные задачи КазГПИ имени Абая в сфере подготовки высококвалифицированных педагогических специалистов в 1959-1963 –е годы.

Summary

In this article development the main problems of KazMPI by named Abay in divined pedagogical specialists in 1959-1963.

ЭТНОЛОГИЯ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЭТНОЛОГИИ

**ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫНЫҢ ӨЛГЕН АДАМДЫ ЖЕРЛЕУ
ЖӘНЕ АРТЫН КҮТУГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ЖАСАЛЫНАТЫН
ӘДЕТ ҒҰРЫПТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Б.К.Қалшабаева –

т.ғ.к., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің доценті

Адамның мәңгілікке көз жұмуы, оны әрулеу сол рудың не елдің елдігін көрсететін сын болып табылады. Әрине өлікті жөнелту оның елдегі, қоғам арасындағы алатын орнына, жеке басының беделіне, дәулетіне байланысты. Осыған байланысты марқұмды әрулеу және оның артын күту, әдет-ғұрып салт-дәстүрлерін қай халық болмасын мүмкіндігінше орындауға тырысады. Өлікті кейде қазақтар «мәйіт» деп те атайды.

Ертеден науқастың соңғы мезгіліндегі арыз-тілегін, арман өсиетін араздасу десе, Түркіменстандағы қазақтарда «ант мезгілі» деп те атайды. Қай жерде болмасын ауру нашарлап жатқанда міндетті түрде молда шақырып, иман үйіріп, дем салып, иман су ұрттатады. Дұға оқып, тілін кәлимаға келтіреді. Қазақтың арам өліп қалмайын дегені осындай дұға жасалмай қалмасын дегені. Көз жұмған кісіні оң жаққа салады. Оң жақта жатқанда да тонғанымдай не оң жақтағыдай жалғызсырағанымдай деп айтпасын деп, қыс кезінде қайтыс болса, мәйіттің үстін жауып қояды. Ал, Түркіменстандағы қазақтар арасынан жиналған кейбір мәліметтерге қарағанда мәйіттің жүрек тұсына жерленгенше ақ шүберекке түйілген азғана топырақ қойылады/1/. Оның мәнісі «топырақпен біргесің» деген мағынаны білдіреді. Оң жаққа салуды Өзбекстандағы қазақтар «тәрбиелеу» деп атайды /2/. Ауқатты адамдар мәйітті жеке үйге не шымылдық ішіне салатын. Ал үйге қойылса, өліктің астына жоңышқа салады (салқын болу үшін) күн ыстықта мұз қояды. Өлген күнін «шілдехана» деп те атайды. Ертеде қаралы үйде қырық күнге дейін шырақ жағатын болған. Оның мәні жатқан жері жарық болсын. Оның тәні қырық күнге дейін бұзылмайды деген ұғым болған. Мәйітті жалғыз қалдырмай түнімен күзеткен кісілер оның бар жақсы қасиеттерін мадақтап, әзірейілдің қинауына жол бермей, ол жатқан бөлмеге жалғас үйде туған-туысқандары мен ауыл ақсақалдары кезектесіп, күтеді. Қарақалпақстандағы қазақтарда да өліктің денесі қара жерге енгенше шырақты өшірмей бір адам болса да күтіп отырады. Осылай күзету қырғыздарда да жақсы сақталған, олар да тіпті өлген кісінің басында жылап отырып 1000-2000-ға дейін 71 мың рет тәпсі тартады/3/. Өлген кісі тыныш өмірге кетті деп, оны «қайтты» «қайтыс» болды деп қана атайтын.

Орталық Азия халықтарында ертеде кісі танертең қайтыс болса, түске дейін жерлейтін болған /4,с.125/. Бұл ғұрып өзбектерде әлі күнге дейін қатаң сақталған. Сонымен бірге жергілікті халықтармен аралас мекендеген қазақтарда оның ішінде де Ұлы жүз қазақтарында бірлі-жарым кездеседі. Көбіне қазақтарда мәйітті соңғы сапарға шығарып салу үшін алыстағы туған-туысқандар, ет жақыны келгенше, 1-2 күнге дейін қаратылады. Дегенмен де жас өліктің үйінен қан шығармау ғұрпы әлі күнге дейін жалғасуда. Қарақалпақстанның Ходжелі, Беруни аудандарында, Өзбекстанның Ташкент облысындағы қазақтарда жергілікті халықтардың мәдениеті ықпалымен адам өлген күні мал союға, тағам дайындауға тиым салынған. Бірақ бұл барлық аудандарға тән емес. Мысалы Түркіменстан, Қарақалпақстанның солтүстік аудандарында әлі күнге дейін мал сойып күту кездесуде/5,с.22/. Негізінен мәйіт шыққан үйде ас пісірмеудің себебі, өліктің жанын алған әзірейіл үйді қанға былғап, «мәкрүк» қылады. Сондықтан ол үйде ас ішуге болмайды деген ұғым қалыптасқан /6,с.257/. Қара тұтқан үйге көбіне туысқандары, көршілері тамақ пісіріп әкеп азықтандырады. Бұл дәстүр Өзбекстандағы қазақтарда әлі күнге дейін жақсы сақталған. Егер жасы үлкен кісі болса, өлікті сол үйде-ақ күте беретін болған, «күзету», «ас бермеу», сияқты ғұрыптар Хорезм өзбектерінде де, Ташкент облысының жергілікті халықтарында да жақсы сақталғандығын Г.П. Снесарев өз еңбегінде атай отырып, бұл әдетті заростризммен байланыстырады/7,с.138/. Сонымен марқұмды әрулеуге жиналған қонақтарға мал сойылып қонақ асы берілу Өзбекстанда көбіне көршінің үйінде болса, Қырғызстандағы қазақтарда тіпті қонақ асының өзіне екі жылқы сойылғандығы жөнінде Әбдібаев Кәсен ақсақал әңгімелейді/8/. Жалпы қазақ пен қырғыздардың әдет ғұрып салт дәстүрлері ұқсас дегенімізбен де бақи болған кісіні жөнелтуде қазақ пен қырғыз арасында біршама айырмашылықтар бар. Кенес дәуірі кезінен қалыптасқан қырғыз арасындағы марқұм болған үйде қайғыны жеңілдету мақсатында жылап отырғандарға ащы су беру (қайғыны ащы не у-ды у қайтарады деген ұғым) бертінге дейін сақталса,

бүгінде бұл әдет халық өмірінен қала бастаған/9/. Мұндай келенсіз әдеттер Кеңес кезеңінде қырғыздармен аралас отырған қазақ арасында да болғандығын халық жасырмайды, дегенмен де бүгінде діннің халық арасында қайта жандануына байланысты қатаң тиым салынған. Сондай ақ қазіргі кезеңде үйдің ішіндегі айна, терезе, теледидарды қара матамен жауып қою ғұрыптары да бар.

Ә. Диваев қазақтағы қаралы болу белгісінің үш түрін көрсетеді: 1) Егер 60 жасқа толған қарт кісі қайтыс болса, жасы келген деп, оның әйеліне қаралы киім кигізбейді және мұнда ата-атаға шапан, орта жастағыларға орамал таратылады. Әйел қайтыс болса, жыртис жырттылады. 2) 30-40 жас шамасындағы кісі қайтыс болса, оның әйеліне қара киіндіріп, шашын жайдырады. Қаралы үйдің белгісін көрсететін найзаның ұшына қара жалау іледі. 3) Егер 20-25 жас шамасында болса, оның жесіріне қызыл орамал тартқызып, найза басына қызыл жалау байланады. Өлген кісінің мінген атына да қара жамылдырып, ер тоқымдарының үстіне өлген кісінің киімдерін жайып қояды. Бір жыл өткен соң бұларды өртеп, жылын беретін болған /8,с.2/. Сондай ақ Ташкент уезі қазақтарында да дәстүр бойынша күйеуі өлген қаралы әйел көк көйлек киінетін де, баласын жоқтаған ана басына ақ орамал салатын /10,с.125/. Құрамаларда «қаралы көйлек» жасыл болып келеді. Егер матасы жібек болса, ол қаралы саналмайды. Өзбекстандағы қазақтардың осы түсті қаралы киім кию дәстүрі ХХ ғ. 50-60 жылдарынан бастап жергілікті халықтардан сіне бастаған. Ал, Қарақалпақстанда адам өлген күннен бастап қаралы киім киінеді. Оны көбіне әйелдер жағы ұстанады. Жасы келген мен орта жастағы әйелдің басынан ақ орамалын алып, көк (не қара) орамал және сол түстегі көйлек кигізеді. Бауыры қайтыс болған әйел көк көйлек, ақ орамал тартады. Егер көйлек жырттылып жатса да оны тігуге болмайды. Түркіменстандағы қазақтар арасынан жинаған материалдарда да күйеуі өлген әйел басына көк орамал, қыздары қызыл орамал тартып отырады делінеді /4,с.23/.

Орталық Азиядағы қазақтардың басым бөлігінде ертеректе жас өлікке сол үйдің туған-туыстары қызыл белбеу тағынып, таяқ ұстап жылайды. Бұл ғұрып Ұлы жүз және Оңтүстік Қазақстан және Жызақ облысы қазақтарында әлі күнге дейін сақталған. Бірақ бертінде келген Өзбекстандағы наймандар мен Бұхара, Науай облыстары, Қарақалпақстандағы Кіші жүз қазақтары ер кісілердің айқайлап жылауын жат санайды. Оларда көбіне тек әйелдер ғана дауыс шығарады. Зерттеліп отырған аймақтағы қазақтарда өлең сөздермен жоқтау әлі күнге дейін сақталған. Оны өліктің жетісіне дейін күнде айтып, жылында тек келген адамдармен көріскенде ғана орындалатын. Ал, Қарақалпақстанның Тахтакөпір ауданындағы қазақтар өлікті тек үйден шығарып алып кеткен соң ғана айтатын болған. Жалпы қазақтарда жоқтауды жақын туған-туыскандарының қыздары мен әйелдері орындайды. Жоқтауды айта алмайтындарға халық күледі не оның жоқтаушысы жоқ демесін деп, жақындарына үйретіп жаттатады тіпті Кегелі ауданында оны айту үшін арнайы адамдар дайындайтын болған. Сондай ақ Н. Катанов еңбегінде: «...ауыл әйелдері марқұмның жас қалған жесірлерінің, қыздарының шаштарын тарқатып жайып, жетісі өткен соң қайтадан өріп беретін болған»,- деп көрсетеді /12,с.23/. Бұл ғұрып Өзбекстанның Бұхара, Науай аймақтарындағы Кіші жүздің Әлім руларында әлі күнге дейін сақталған. Жалпы, қазақ ғұрпы бойынша міндетті түрде дауыс шығарып, қыркына дейін танертенгілік, түсте, кешке жоқтау айтатын болған. Оның мазмұны төмендегідей болып келеді :

Танертен айтатыны:

Сарғайып атқан таң ба екен,

Сары аяқ толған бал ма екен,

Балыңнан берші татайын.

Қолыңнан берші тартайын.

Түсте айтылатыны:

Талма бір талма, талма түс,

Талықсып ұшар бала құс.

Талма бір түстің шағында

Аяулым деген қиын іс.

Кешкілік жоқтау:

Ертенгі күндер кеш болды-ау,

Келместей саған не іс болды ау.

Қаршығам түсті ау қалыңға,

Ішім толды ау жалынға.

Жалыным менің сөнер ме.

Жайсаңым қайтып келер ме, - деп адам келсін, келмесін үш мезгіл айтып отырады /13/.

Жаназаға шығарардағы мәйітті жуу өліктің күнәсінен арылту деп түсінеді. Қазақтарда бұрындары әр атадан бір-бір адам кіретін болса, бүгінде, көбіне жақын адамдары, бірақ нағашы жұртпен, құдалар жағынан біреу міндетті түрде кіретін болған. Оны «сүйекке түсу» дейді. Сүйекке түсу Орта жүзде ата жолымен, Ұлы жүздерде жасына және сол үйге туыстық қатынасына қарай кіреді. Қай қазақта болмасын сүйекке тақ сан адам кіреді. Орталық Азия қазақтарында кейде сүйекшілердің саны 5,7,9 тақ болып, оған ауылдың молдасы, туысканы, құда, көршілерінен бір адам кіруі де мүмкін. Жууға молда не қожа басшылық жасайды. Ең бірінші мәйітті дәреттендіреді. Ол үшін өлген адамның қолын білезікке дейін төмен қарай (дәрет алғанда жоғары) жуады. Аузына мақтамен су алдырып, бетін жуады, сүйекшінің бірі өліктің ішін басады. Егер ішінен жел не нажас (үлкен дәрет) шыкса, қайтадан дәрет алдырады. Дәреттендіріп болғаннан соң оң жағынан 3 рет, сол жағынан 3, төбесінен 3, сонда барлығы 9 рет жуады. Денесін жуып құрғатқаннан кейін кебінен кигізеді /14/. Оның кебініне ер кісілер үшін 15-20 м, әйелдер үшін 20-25 м. ақ мата керек. Себебі, ер кісілерге 3 қабат, бірінші қабаты -іш киім, ол ұзына бойымен пішіліп, алдынан ойық және екі иығы қиық болады, екінші кіндіктен төмен қарай, үшінші басынан аяғына дейін ұзыннан ұзын, екі көзді біріктіріп тігіп, бас аяғын екі жерден буады. Мәйітті жуушыларға арнайы қолғап тігіледі. Қолғаппен жуу себебі жоғарыда айтқандай мүрденің таза еместігі (күнәсі) сүйек жуушыларға жұғады деген сенім/7/. Өлікті аяқ жағымен шығарады. Ал, өзбектер мен құрамаларда көбіне сүйекті арнайы адамдар жуады.

Қырғызстандағы қазақтар мүрдені жуғандарға үлестірілетін киімді «мүше» деп атайды. Жасы келіп көз жұмған кісіге көп киім ілініп, олардың барлығы да келген кісілерге таратылатындығын Қырғызстандағы ел арасынан жиналған деректерден байқадық. Ал, бүгінде олар тек ет жақындарына ғана беріледі. Қарақалпақстанда да ағайындар кенесіп, кіретін сүйекшіні алдын ала тағайындайды. Оған сол өлген кісінің руларынан ғана кіруге болады. Егер әйел өлсе, оған тек төркін жағынан қатысып, күйеу жақтан кіруге болмайды /5,с.24/. Барлық аймақтағы сияқты өлген күнгі кара асы, жетісі, қырқы, жүзі және жылы беріледі. Бейсенбі, жұма күндері иіс беріледі. Жалпы қазақтарда «жетісі», «қырқы» мен «жылын» өткізуге көбірек мән береді де, «үші», «жиырма», «елу екі күндігі» дегендер көп кездесе бермейді. Өзбекстан қазақтарында «үші» мен «жиырма» деген XX ғасырдың 70 жылдарына дейін жаппай кездесетін. Бүгінде өзбектермен аралас отырған Бөке және Пскент аудандарында болмаса қалған жерлерде көп кездесе бермейді. Осы үшінде сүйекті жуушыларға киім үлестіреді. Ертеректе қайтыс болған кісінің киілген киімдерін беретін болса, қазір жана киімдер ғана үлестіріледі. Сонымен қатар Қоңырат руында жасы келіп қайтқан қария аналардың киімдерін жасау жайғандай етіп жайып көрсетіп, үлестіріледі.

Өлген кісінің күнәсін басқа адамға аударудан шыққан «дәуір айналдыру» ғұрпы жалғасқан. Оны «пидия» деп те атайды. Ол Өзбекстан, Қырғызстан қазақтарында әлі күнге дейін сақталған. Пидияға қазақтар мал не ақша қойып жатса, қырғыздарда бір қап астық, ыдыс-аяқ та қойылатын болған. «Дәуір» не «пидияны» Тәжікстандағы қазақтар қатаң ұстайды және ол міндетті деп саналған. Бұл былай өтеді: өлген кісімен бірге ортаға оның дүниесінің 8/1 бөлігін салады. Ол ақшалай не дән, материал, т. б. заттар болуы мүмкін. Оның тірідегі күнәсін міндетті түрде біреу көтеріп алу керек деп есептейді. Ертеректе мен көтеремін деп, бір адам оның басына қойылған затты алатын. Соңғы кезеңдерде мұның барлығын молда көтереді /15/. «Дәуір айналдыру» ғұрпында Қарақалпақстан мен Түркіменстандағы қазақтар мәйіттің бір жағында баласы не туысқаны, екінші жағында жіп ұстап бір молда және ақша түйілген матаны екінші молда ұстап отырады. Олардың қасына куә ретінде бидай не күріштің үстіне бір табаққа күміс салынған ыдысты қоршай 5-6 адам тағы отырғызылады. Молда жиналған жұрттан әдеттегідей өлген адамның қарызы бар ма деп сұрайды. Өліктің жасына қарай сонша ақша түйілген орамалды молдаға беріп, 30 күн ұстамаған оразасын, оқымаған намазын мен алдым, сен бердің деп марқұмның жасы қаншада болса, сонша рет айтқызады. Қолына жіп ұстаған молда да қолындағы жіпті де өліктің жасына қарай сонша рет бұрап отырады. Осы сияқты Тахтакөпір ауданындағы қазақтар өлік киіз үйдің ішінде, үйдің сыртында 5-6 молда ортаға бір табақ бидай қойып, оның үстінен киім жауып (шапан) қасына мылтық қойып, жіптің бір ұшын киіз үйдің есігіне байлап, бір ұшын өліктің күнәсін алушы туысқанына байлап қояды. Табақ толы бидайдың үстіне киім жабу өзбектерде де кездеседі. Ысқатына бір мал (өгіз) байлайды. Оны ысқатын шығарған молда алады, ал түйілген ақшаны сол жердегі куә болған бес алты молдаларға үлестіріледі. Бидай мен шапанды молдаға

береді, ал мылтық үйінде қалады /9/. Мұнан кейін 15-20 адам намазға жығылып, жаназасын шығарады. Мәйітті табытқа салады. Мұндай табыт Хорезм қарақалпақтары мен қазақтарында да бір ауылға ортақ болған /7,с.509/. Қарақалпақстанның Қоңырат ауданындағы қазақтар өлінің аруағы келіп тұрады деген ұғыммен молаға марқұммен бірге таза көрпеше мен жастық та апарады /10/. Кейде көрпеше мен жастықты моласына қойып кетсе, бүгінде көбіне мешітке береді.

Қай жерде болмасын қабірдің бас жағы солтүстікке қаратылып, тереңдігі көкірекке келетіндей қазылады. Ал Беруни ауданындағы қазақтар өзбектер сияқты қабірді жерге қойып, үстін топырақпен көмеді. Барлық жерде ақша таратып, жыртыс жыртылады. Қырғызстанда 10-20 сомнан ақша таратылады. Құран оқытып тұруды –ііс беру деп атайды. Мүрдені шығарып бара жатқанда арты той болсын деген ұғыммен тиын шашады, бұл да барлық жерде кездеседі. Сондай ақ өлген кісінің жылынан кейін ас беру жиі кездеседі. Орта жүз қазақтары көбіне лақат көр, Ұлы жүз жарма қабірге жерлейді. Қабірге жатқызып, топырақ салғаннан кейін одан 40 қадам жүріп, сұрақ алғанда жеңіл болады деп, тағы да құран оқиды. Мәйітті қойып келген соң үйдегілермен қайта көріседі. Өліктің артынан Ұлы жүз қазақтары су сепсе, өзбектер тас лақтырады. Оның мағынасы арты таза болсын деген ұғымнан туындаған /2/.

Қарақалпақстандағы қазақтарда өлік шыққаннан соң үйдің сырты түгелдей сыпырылып, тазаланады. Ол енді өлік шықпасын деген тілектен туған. Ал, үйдің іші керісінше өліктің қырқы өткенше тазаланып, жуылмайды, көрпе-төсек далаға шығарылып, қағылмайды. Себебі, үйдің ішінде өлінің аруағы жүреді деген ұғым бар. Қарақалпақстан мен Түркіменстандағы қазақтарда жетісіне дейін жеті шырақ, қырқына дейін қырқы шырақ жағып қою кездеседі. Мұны кейбір информаторлар аруағы үйде жүретіндіктен қараңғы болмасын десе, кейбірі ісі үзілмесін, ендігі жерде бұл үйде жарық болсын деген тілектен туған деп көрсетеді. Сол сияқты Тахтакөпір ауданындағы қазақтарда шырақты бейіт басына жағып қою да бар. Бұл ғұрып қарақалпақ халқында да бар. Ел арасынан жиналған материалдарға қарағанда ертеден қалған тұлдау ғұрпы да кездеседі. Ол үшін қаза болған адамды бейнелеп, киімдерін кигізіп, үй ішіне қуыршақ жасап, отырғызып қоятын болған. Өлікті ораған кілемді Қарақалпақстанда 3 күн, Түркіменстанда 1 күн далаға жайып қояды. Мұны жұлдыз көрді дейді, яғни тазалап, аластаудың бір түрі/1/. Өзбекстанның кейбір аймақтарындағы қазақтарда өліктің артын күтуде жасалынатын 3, 7, 20, 40, 100-і деген ғұрыптары жақсы сақталған. Халық арасында өлген адамның жаны үш күн ішінде ұшып кетеді деп, оның рухына «үшін» беру сақталған. Бұған сиыр сойылып, барлық тума-туыс, ауыл-аймақ шақырылып үлкен етіп жасайды. Өлген адамның жаны өз үйіне алғаш рет оралады деп жетісін беріп, жеті зат алып өтеді, оған да кісі шақырылып бір қой сойылады. Қырқын да аса үлкен етпей жетісі сияқты өткізеді. Қарақалпақстандағы қазақтарда қырқы ерекше аталып, оған жылқы сойылып оның басы зираттың ішіне қойылады. Осы күні марқұмның жылына сойылатын аты тұлданады. Бұған көбіне марқұмның мінген аты белгіленеді. Тұлданатын аттың қара терін шығарып, суытып, жал құйрығын күзейді, сонан соң жүген құйрықтан азат етіп қоя береді. Сонымен қатар марқұмның үйіндегі жиналған жүкті бір ақсақал жығады. Оның мәнісі - «Бұл шаңырақ бір жылға дейін азалы, беті жаралы, баласы қаралы әйелі жүк жиып несіне сәнденеді» дегені /3/. Адамның рухы 99 күн өткен соң үйіне екінші рет оралады деп, жүздігі аталып өтеді. Бұған көпшілік шақырылып, үлкен етіліп аталады. Бірақ 3, 20, 100 барлығында бірдей кездеспейді. Ә.Т.Төлеубаев өз еңбегінде өлікті еске түсіруге байланысты өткізілетін ғұрыптардың барлығы ертеден келе жатқан архайкалық наным сенімдердің негізінде жатыр деп көрсетеді/16/. Жылы берілетін күні түнде жесірдің азалы кезі аяқталады деп, әлгі жүкті жыққан адамнан қайта жиоға рұқсат алады. Әлгі адам жүкті қайта бір жыққан соң оны әйелдер жинайды. Киелі делінетін кісі жыққанда да жиғанда да ырым алады. Жылынан кейін бірнеше жылдардан соң «ас беру» бүгінде артта қалған ауқатты мұрагерлердің өз атын шығаруынан туса керек.

Марқұмның үйі күмбезді, төртқұлақты, ат бейіт болып келеді. Қарақалпақстан мен Түркіменстандағы қазақтардың өздерінің орналасу қоныстарына қарай әр рудың бейіті, ата бейіті бар. Бұл жерде бейітті көбіне темірден төрт құлақты, етіп жасайды, кейде балшықтан, не тастан шошақ бейіт жасалынады. Дәулетті адамдар күйдірілген кірпіштен төрт құлақ етіп салады. Қазіргі кезеңде де марқұмның басына қойылған ескерткішке өлген адамның кәсібі не өнерін білдіретін белгілер де салады. Мәселен, жас келіншектің құлпытасына сәукеленің бейнесін ойып салса, шебер әйелдің

құлпытасына қайшы, не әшекейлердің бейнесі салынады. Ал ер адамның құлпытасына қылыш, жыршы болса домбыраның бейнесін салады /17/.

Жалпы, қорыта келгенде отбасылық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлердің ішінде марқұмды әрулеуге байланысты жасалынатын әдет ғұрып, салт дәстүрлер Орта Азияның басқа халықтарының дәстүрлерімен ұқсастығын байқатады. Оның себебі, өліктің артын күту негізінен мұсылмандағы шариғат жолының бір екендігімен түсіндіруге болады. Мұндағы қазақтарда жасалынатын ерекшеліктер көбіне қаралы болған адамның киіміндегі көр құрылыстарында және өлік шыққан бойда үйдің сыртын түгелдей сыпырып, тазалау, т.с.с.

1. Автордың Түркіменстандағы қазақтардың арасынан жинаған материалдарынан алынды.
2. Автордың Өзбекстан қазақтары арасынан жинаған материалдарынан.
3. Автордың Қарақалпақстан қазақтары арасынан жинаған материалдардан.
4. Похоронные обряды киргиз с древнейших времен до наших // Туркестанский сборник. - Т.555.- С.125.
5. Бикжанова М.А. Семья в колхозах Узбекистана. – Ташкент, 1959.
6. Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. – Ташкент, 1889. Т.1.
7. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. – М., 1969. – С.138.
8. Қырғызстан тұрғыны Әбдібаев Кәсеннен жазылып алынды.
9. Автордың Қырғызстандағы қазақтардан жинаған материалдардан.
10. Диваев А. Древнее киргизские похоронные обычай. – Ташкент, 1896.- С. 2.
11. Автордың Түркіменстандағы қазақтардың арасынан жинаған материалдарынан алынды.
12. Катанов Н.Ф. О погребальных обрядах у тюркских племен Центральной и Восточной Азии. –Казань, 1899.- С. 23.
13. Автордың Өзбекстан қазақтары арасынан жинаған материалдарынан.
14. Автордың өзі жинаған материалдардан.
15. Автордың Тәжікстан қазақтары арасынан жинаған материалдарынан.
16. Төлеубаев Ә.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов /XIX-начало XX вв/. Алматы, 1991.
- 17 Автордың өзі жинаған материалдардан.

Резюме

Данная статья посвящена обычаям и ритуалам погребений у казахской диаспоры, проживающей в республиках Центральной Азии.

Summary

Given article is dedicated to custom and ritual of the burials beside kazakh folk living in republic of the Central Asia.

МИФОЛОГИЗАЦИЯ ИСТОРИИ ТЮРКОВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

А.А. Галиев –

к.и.н., доцент КазУМО и МЯ им.Абылай-хана

Практически все тюркоязычные народы долгое время находились в одном государстве - СССР, где в целях решения поставленных партией задач, история подменялась мифом. Начавшаяся перестройка стала отправным моментом в глобальных изменениях во всех сферах общественной жизни. Одной из важнейших проблем стало решение национального вопроса.